

- 2002 р., № 14, ст. 700, від 16 січня 2003 року № 430-IV, ОВУ, 2003 р., № 6, ст. 212, від 6 лютого 2003 року № 485-IV, ОВУ, 2003 р., № 7, ст. 275, від 3 квітня 2003 року № 662-IV, ОВУ, 2003 р., № 17, ст. 741, від 3 квітня 2003 року № 668-IV, ОВУ, 2003 р., № 17, ст. 746, від 3 квітня 2003 року № 669-IV, ОВУ, 2003 р., № 17, ст. 747, від 15 травня 2003 року № 744-IV, ОВУ, 2003 р., № 23, ст. 1016, від 22 травня 2003 року № 850-IV, ОВУ, 2003 р., № 25, ст. 1173, від 5 червня 2003 року № 908-IV, ОВУ, 2003 р., № 27, ст. 1312, від 10 липня 2003 року № 1098-IV, ОВУ, 2003 р., № 33, ст. 1776, від 11 липня 2003 року № 1130-IV, ОВУ, 2003 р., № 32, ст. 1690, від 18 березня 2004 року № 1626-IV, ОВУ, 2004 р., № 15, ст. 1027, від 18 травня 2004 року № 1723-IV, ОВУ, 2004 р., № 23, ст. 1545, від 16 грудня 2004 року № 2252-IV, ОВУ, 2005 р., № 2, ст. 58, від 21 грудня 2004 року № 2276-IV, ОВУ, 2005 р., № 2, ст. 64, від 23 грудня 2004 року № 2289-IV, ОВУ, 2005 р., № 2, ст. 69, від 11 січня 2005 року № 2308-IV, ОВУ, 2005 р., № 4, ст. 184, від 12 січня 2005 року № 2322-IV, ОВУ, 2005 р., № 6, ст. 340, від 3 березня 2005 року № 2456-IV, ОВУ, 2005 р., № 13, ст. 656, від 31 травня 2005 року № 2598-IV, ОВУ, 2005 р., № 26, ст. 1482, від 6 липня 2005 року № 2734-IV, ОВУ, 2005 р., № 30, ст. 1772, від 22 вересня 2005 року № 2903-IV, ОВУ, 2005 р., № 41, ст. 2594, від 18 жовтня 2005 року № 2984-IV, ОВУ, 2005 р., № 44, ст. 2758, від 17 листопада 2005 року № 3108-IV, ОВУ, 2005 р., № 49, ст. 3048, а також Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004.
4. <http://ccat.sas.upenn.edu/rs/2/dynamics.html>

УДК 343.9.01:32

Н. А. Зелінська

КОНЦЕПТ «ПОЛІТИЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ»

Політична злочинність має широкий спектр виявів, тому дуже важко окреслити концептуальні рамки цього поняття. «Сама оцінка злочинності чи незлочинності діянь політичних підлягає найбільш сильним коливанням», — писав І. Я. Фойницький [1]. Політичні злочини «сконцентровані» навколо державної влади. Вони можуть бути засобом досягнення влади чи впливу на неї (опозиційна чи «антидержавна» політична злочинність — злочинність «знизу») або засобом утримання і зловживання владою («державна» злочинність — злочинність «зверху» чи тоталітарна злочинність) [2]. Особливий вид політичної злочинності складають злочини, які важко з достатнім ступенем визначеності віднести до однієї з названих категорій — це злочини, скоєні в умовах неефективності державної влади, наприклад у ситуації збройного конфлікту усередині держави.

Притому що опозиційні політичні злочини і злочини влади знаходяться на різних полюсах політичної злочинності, вони мають генетичний зв'язок. Переможці завжди піддавали репресіям переможених. Найбільш жорстокі репресії встановлювали правителі, що прийшли до влади нелегітимним шляхом. «Колішні» політичні злочинці, одержавши разом із владою можливість називати політичними злочинцями своїх переможених ворогів, улаштовували політичні процеси, обвинувачуючи в політичних злочинах своїх опонентів. Таким чином, вони створювали тисячі мнених «політичних злочинців». Приводячи до влади нелегітимні уряди, революції встановлювали найжорстокіші диктатури.

Так, саме політичні процеси стали знаряддям терору Великої Французької

революції. Тисячами безневинних жертв терору, принесених на «вівтар революції», ознаменувався початок нового етапу в історії політичної злочинності — епохи терору і тероризму. Нерідко буває важко визначити момент, з якого тероризм антидержавний переростає в терор держави.

Концептуалізація поняття «політичний злочин» як злочину, спрямованого проти влади, безпосередньо пов'язана із суспільно-політичними процесами, що почалися в Західній Європі і Північній Америці в середині XVIII століття. У цей період учинився свого роду переворот у розумінні сутності права. Саме тоді почав складатися стереотип ставлення до політичних злочинів як етично виправданих правопорушень, що не мають «абсолютної злочинності».

Характерною рисою опозиційної політичної злочинності є те, що вона спирається на самостійну етичну систему, з позицій якої антидержавність, протиправність діянь не означають їхньої аморальності: мораль і закон протистоять один одному. Мораль «виправдує» злочин. Відсутність універсальної етичної заборони на усі форми насильства, якими б мотивами вони не улаштовувалися, якими б ідеями не прикривалися, — от у чому реальна причина «роздвоєння» поняття «політичний злочин». Власне кажучи, у цьому словосполученні перше слово — «політичне» — заслоняє собою друге — «злочин», протистоїть йому, виправдує його.

У середині XIX століття сформувалися «партії нового типу», що відкрито проголосили терор як метод політичної боротьби. З цього часу тероризмом стали називати тактику, застосовувану опозиційними угрупованнями для боротьби проти правлячого режиму [3]. Згадаємо, що терористи не тільки не відмовлялися від свого «звання», але і пишалися ним. В програмі виконавчого комітету терористичної організації «Народна воля», що відіграла значну роль в історії Російської імперії, прямо вказувалося на те, що в завдання партії входить «діяльність руйнівна і терористична» [4].

«У Росії утворився особливий культ революційної святості», — писав Н. А. Бердяєв [5]. На судовому процесі, що проходив у Києві 1–9 листопада 1884 р., підсудний Шебалін, який належав до партії «Народна воля», у своєму останньому слові заявив: «Потрібно взяти до уваги, що здійснення злочину спричиняється глибоким переконанням у його необхідності, що терорист, таким чином, є людиною ідеї, діє в ім'я ідеї» [6].

Під впливом ліберальних ідей у європейській суспільній свідомості склався романтичний образ політичного злочинця, що був освячений ореолом героїзму і мучеництва. Терористи маніпулюють великим словником самовиправдання: немає такого злодіяння, що не намагалися б пояснити з використанням слів «народ» і «воля». Сучасники писали: «Підбадьорені успіхом перших терористичних актів, прихильники анархізму з цього часу стали дивитися на принцип “терору” як на найбільш ефективний спосіб дій. Вони зайнялися створенням “теорій” і “систем”, бажаючи переконати суспільство в законності своїх злочинів» [7].

Термін «політичний злочин» активно використовувався в юридичній лексичі багатьох держав, включаючи Російську імперію [8], але його зміст зали-

шався неясним. На початку минулого століття професор П. Е. Казанський зауважував, що «велике утруднення полягає уже в тім, що поняття політичний злочин, що постійно зустрічається в договорах, невиразно й у законодавствах не вживається» [9].

Деякі юридичні доктрини не передбачали і не передбачають ніяких основ для розмежування загальнокарних і політичних злочинів. Інші теорії виходять з того, що політичні злочини зазіхають на інтереси, що значно відрізняються від тих, на які зазіхають загальнокарні, внаслідок чого між ними існують принципові розбіжності. Багато сучасних концепцій злочинів зосереджені на егоїстичній природі злочинів і тому виключають зі своєї парадигми поведінку, в основу якої закладені колективні цілі. Злочини розглядаються як діяння, в яких сила й обман використані для задоволення егоїзму, спрямованого на одержання задоволень і запобігання неприємностям [10]. Політичні цілі, у такій інтерпретації, виключають злочинність діяння: «політичні злочини» залежать виключно від форми державного устрою і не містять у собі «абсолютної» злочинності.

Одним із перших кримінологів, що звернулися до проблеми політичної злочинності, був Ч. Ломброзо, який заперечував існування принципових розбіжностей між політичними і загальнокарними злочинами. Ломброзо розглядав політичні злочини як явище, що корениться в біологічній природі людини. Наукова позиція Ч. Ломброзо викликала суперечливі відгуки [11].

Протягом більшої частини ХХ століття феномен політичної злочинності залишався поза серйозними кримінологічними дослідженнями. Розмежування кримінології і політики, відділення вивчення злочину від дослідження держави констатував, зокрема, відомий кримінолог Д. Матза [12]. Інтерес до міжнародної і політичної злочинності помітно підвищився наприкінці 1960 — на початку 1970-х рр. під впливом їх різкої активізації. Тероризм, незаконний оборот наркотиків і зброї, торгівля людьми — кожний з цих видів злочинної діяльності зайняв місце в суспільній свідомості як одна з важливих соціальних і політичних проблем. З цього часу починається істотне розширення концептуальних меж кримінології і кримінального права. Активізувалися дослідження політичної злочинності у рамках критичної кримінології.

Перша хвиля критичної кримінології почала спробу розглянути поняття «злочин» в політичних термінах. Тоді ж одержала поширення думка, що злочини на вулицях — це містифікація, «дійсні» злочини вчиняються в інших місцях і вчиняються корпораціями і державами. Почався пошук нового шляху осмислення влади, з'єднаної з насильством, що знайшло втілення в понятті «злочин влади імущих» («*crimes of the powerful*»), що, власне кажучи, розмиває межу між злочином і політикою.

Теорії, що зв'язують злочин і політику, розширили концепцію злочину, відірвавши його від вузької юридичної основи. Як пише Стенлі Коен (*Cohen*), ранні спроби виразити концепцію державного злочину в ракурсі порушення прав людини не відбулися, оскільки були зайво політизовані. На думку С. Коена, ця концепція являла собою спробу використовувати термін «злочин» для

позначення усіх форм соціальної несправедливості і порушень прав людини [13].

У 70-х рр. минулого століття з'явилися праці, що містять глибокий аналіз політичного насильства, у першу чергу тероризму [14]. Однак достатнього вивчення проблема політичної злочинності не одержала. У 1974 р. С. Шафер (*Schafer*) назвав серйозним недоглядом у кримінології неухважність до внутрішніх і міжнародних політичних злочинів, відзначивши, що «хоча політичний злочин найстаріше і, мабуть, найбільш злочинне явище історії, він, у значній мірі, ігнорується в кримінологічних дослідженнях» [15]. Д. А. Мак (*Mask*) критично прокоментував зневагу, що виявляється кримінологами до проблеми політичних злочинів.

М. Лопес-Рей (*Lopez-Rey*) виділяв дві категорії злочинів: звичайний, традиційний злочин («*conventional*» *crime*) і злочин, що він визначив як «незвичайний» («*non-conventional*» *crime*). «Звичайний» злочин вчиняється «людиною з вулиці» («*man in the street*»). Він, як правило, попадає в сферу уваги поліції і судів. «Незвичайний» злочин включає порушення проти міжнародного права, правопорушення, зроблені за патріотичних, ідеологічних, революційних причин; злочини, скоєні з використанням службового становища посадової особи. М. Лопес-Рей з жалем відзначав, що кримінологічні дослідження присвячені, як правило, лише «звичайним» злочинам, а «незвичайним» злочином кримінологія фактично зневажає [16].

Професор М. Ш. Бассіоні (*Bassiouni*) у 1981 р. констатував, що за наявності численних робіт, присвячених тероризму як всесвітній проблемі, дослідження виявляють недолік аналітичної послідовності і не дають достатнього уявлення про це явище.

У 1980-х рр. феномен тероризму виявився в центрі багатьох політико-правових досліджень [17]. Однак концепції політичних злочинів, як і раніше, не приділялося належної уваги. Д. К. Джиббонс (*Gibbons*), оцінюючи стан досліджень політичних правопорушень, прийшов до висновку, що кримінологія не має переконливої теорії таких злочинів. У тім же контексті Е. Морейлс (*Morales*) звертав увагу на контраст між популярністю публіцистичного висвітлення проблеми міжнародної торгівлі наркотиками і зневагою до її наукового дослідження, пояснюючи цю ситуацію її надмірною політичною обтяженістю.

Настільки рідке зіткнення кримінології з політичною злочинністю знаходиться в разючому протиріччі з тим значенням і вагою, якими відрізняються політичні делікти [18].

У 1990-х рр. дослідження політичних злочинів значно інтенсифікувалися як у західній [19], так і в пострадянській кримінологічній науці [20]. Незважаючи на значні успіхи в дослідженні політичної злочинності, поняття політичного злочину залишається позбавленим конкретного і чіткого змісту. Правове визначення політичного злочину виробити вкрай важко. Термін «політичний злочин» неохоче використовується для криміналізації діянь, виходячи з розуміння, що «у карному законодавстві демократичного суспільства політична мотивація не може бути криміналізована» [21].

«Антидержавні» злочини можна умовно поділити на «зовнішньополітичні» і «внутрішньополітичні». Останні містять у собі, зокрема: 1) злочини, спрямовані на неконституційну зміну форми правління і/чи політичного режиму (злочини соціально-політичного характеру); 2) злочини, спрямовані на неконституційну зміну державного устрою (переважно, сепаратистські правопорушення етнополітичної і екстремістсько-релігійно-екстремістської мотивації); 3) екстремістські ідеологічні і деструктивні «протестні» злочини (радикально-релігійного, сектантського, так названого «світоглядного», месіанського чи ірраціонального характеру).

Опозиційна політична злочинність, значною мірою, має ідеологічний характер. Часто вона виражається в радикальних формах ідеологічного (у тому числі релігійного) фанатизму. Релігія завжди була і залишається могутньою ідеологічною зброєю в процесі політичної боротьби, унаслідок чого багато виявів політичного екстремізму і тероризму здобувають релігійну мотивацію. «Релігійного» характеру можуть набувати як соціально-політичні, так і етнополітичні злочини.

У той же час за так званими «шляхетними» мотивами нерідко ховаються низинні спонукання. Як звісно, серед мотивів убивства Платон ставив на перше місце прагнення до багатства, на друге — честолюбство [22]. Крім того, політичні мотиви можуть мати й ірраціональний характер, виражатися в сліпій ненависті і ворожнечі, в основі яких лежить глибинний мотив соціальної, релігійної чи національної помсти. В останні десятиліття інтенсивно відбувається зрощування політичної й аполітичної злочинності.

Зі зростанням масштабів політичної злочинності приходить усвідомлення того, що вона загрожує виживанню людства, і політичні злочинці втрачають відкрити підтримку з боку офіційної влади. Відбувається універсальна соціальних цінностей, під впливом чого формується єдине уявлення про політичний злочин як універсальний злочин, що зазіхає на загальнолюдські цінності. Злочинна політика, що порушує основні загальнолюдські цінності, — таким є основний зміст поняття політичного злочину, що є підставою міжнародної кримінальної відповідальності.

«Міжнародні злочини виникли як своєрідна правова реакція на дії політичних лідерів і державних органів, що несуть погрозу людству, — писав І. І. Карпец. — І хоча злочинні діяння цього роду різноманітні, одержали в багатьох випадках чіткі і визначені характеристики, вони є політичними злочинами за своїм змістом» [23]. Політичний характер міжнародних злочинів відзначає Ю. Г. Барсегов [24].

Діяння, що одержали міжнародно-правову криміналізацію, мають особливе політичне значення і є втіленням злочинної політики. Міжнародна політична злочинність не ізольована від інших форм злочинності. Політичні конфлікти міжнародного і неміжнародного характеру породжують широке застосування насильства і стимулюють незаконну торгівлю людьми і зброєю. Тероризм, незаконний оборот наркотиків, корупція є постійними супутниками таких конфліктів, що утягують у свої акції кримінальні сили. Відбуваються крими-

налізація політики і політизація злочинності; це взаємозалежні і нероздільні процеси.

На наш погляд, існують три альтернативних критерії, по яких правопорушення може бути віднесене до категорії політичних злочинів: 1) політичний контекст (злочин вчиняється в руслі державної політики або політики будь-якої чи організації групи); 2) політична мотивація індивідуальної чи групової поведінки; 3) політична значимість корисливих і насильницьких злочинів з аполітичних мотивацій, зумовлювана соціальним статусом особи, що скоїла злочин, або загальнонебезпечним способом здійснення злочину.

Характерною рисою сучасного суспільства стала криміналізація політики й економіки. Особливого значення набувають «корисливо-політичні» злочини, вчинені з особистих, егоїстичних інтересів. Такі злочини не є класичними «політичними злочинами», оскільки спрямовані на досягнення егоїстичних цілей. Однак вплив саме цих форм злочинності на політичні процеси не дозволяє їх ігнорувати і зводити сучасну політичну злочинність до її ідеалістичних форм.

У системі політичної злочинності поряд зі злочинами, що відбивають вертикальні зв'язки влади і підпорядкування, можна виділити злочини, що не пов'язані безпосередньо з претензією на владу або її використання. Вони мають настільки значний вплив на соціально-політичну ситуацію, що, поза всяким сумнівом, повинні бути віднесені до політичних. Ці злочини складають злочинність, що може бути умовно названа «дискримінаційною».

Дискримінаційна злочинність приймає форму ідеологічних, релігійних, національних, расових і інших переслідувань і не має мети захоплення чи утримання влади. Дискримінаційні політичні злочини спрямовані не проти держави як політичної організації суспільства, а проти визначеної соціальної спільності, іноді — народу. Їхнім конструктивним елементом є їх особливий — дискримінаційний — мотив.

Сутність сучасного поняття політичного злочину полягає в його відносній автономії від критеріїв злочинного, що містяться в національному праві. Формальний поріг поняття «злочин» відсувається за межі національного права, внаслідок чого значення суб'єктивного фактора — розсуду законодавця — значно знижується. Розвиток поняття «злочин» дедалі менше контролюється державною владою. «Протягом більш 200 років своєї історії кримінологія виходила з того, що усе, що робиться урядом від імені держави для придушення злочинності, є правильним і законним. Однак те, що створені державою органи контролю за злочинністю самі вимагають контролю, стало кримінологічним відкриттям новітнього часу, — зауважує відомий німецький кримінолог Г. Й. Шнайдер (*Schneider*) [25]. З цим твердженням неможливо не погодитись. Для того щоб теорія політичної злочинності одержала достатнє обґрунтування, необхідне значне розширення концептуальних меж кримінології.

Література

1. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием. — М., 2000. — С. 144–145.
2. Шестаков Д. А. Криминология. Преступность как свойство общества. — С.Пб., 2001. — С. 202;

- Лунеев В. В. Преступность XX века: Мировые, региональные и российские тенденции. — М., 1997. — С. 168; Горшенков Г. П. Политическая преступность // Криминология: Словарь / Под общ. ред. В. П. Сальникова. — С.Пб., 1999. — С. 125; Галицкий Я. И. Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: Курс лекций. — С.Пб.; М.; Х.; Минск, 2002. — С. 243–244; Устинов В. С. Понятие и криминологическая характеристика организованной преступности: Лекция. — П. Повгород, 1993. — С. 14; Кабапов П. А. Политическая преступность // Политический режим и преступность / Под ред. В. П. Бурлакова, Ю. Н. Волкова, В. П. Сальникова. — С.Пб., 2001. — С. 235.
3. Laquer W. The Terrorism. — L., 1977. — P. 5–8.
 4. Социал-революционное обозрение «Народная воля». Год 2. — 1880. — № 3.
 5. Бердяев П. А. Духи русской революции // Литературная учеба. — 1989. — № 2. — С. 123–140.
 6. Социал-революционное обозрение «Народная воля». Год 6. — 1885. — № 11–12.
 7. Хрошика социалистического движения в России 1878–1887: Офиц. отчет. — М., 1906. — С. 19–20.
 8. Малайшович П. П., Муравьев П. К. Законы о политических и общественных преступлениях. Законы о политических и общественных преступлениях: Практ. коммент. — С.Пб., 1910.
 9. Каванский П. Е. Учебник международного права публичного и гражданского. — Одесса, 1904. — С. 491.
 10. Готтфредсон М., Герши Т. Загальна теорія злочину. — Х., 2000. — С. 192.
 11. Гроссе Ф. К вопросу о природе политических преступлений // Проблемы преступности / Под ред. Я. С. Розанова. — К., 1924. — Сб. 2. — С. 58–68.
 12. Matza D. Becoming Devian. — Englewood Cliff, NJ: Prentice Hall, 1969.
 13. Cohen S. Crime and politics: spot the difference // British Journal of Sociology. — 1996. — Vol. 47, № 1. March. — P. 1–21.
 14. International Terrorism and Political Crimes / Ed. M. C. Bassiouni. — Springfield, 1975; Laquer W. The Terrorism. — L., 1977; Wilkinson P. Political Terrorism. — London, 1974.
 15. Schafer S. The political criminal. — New York, 1974. — P. 8.
 16. Martin J. M., Romano, A. T. Multinational Crime. Terrorism, Espionage, Drug & Arms Trafficking. — New York, 1992. — P. 16–18.
 17. Cassese A. Violence and Law in the Modern Age. — Cambridge, 1988; Chomsky N. The Culture of Terrorism. — London, 1988; The Terrorism Reader: a historical anthropology / Ed. W. Laqueur. — New York, 1987.
 18. Криминология: Словарь-справочник: Пер. с нем. / Сост. Х.-Ю. Курнер; Ред. пер. А. И. Долгова. — М., 1998. — С. 48–49; Политический режим и преступность / Под ред. В. П. Бурлакова, Ю. Н. Волкова, В. П. Сальникова. — С.Пб., 2001. — С. 239.
 19. Taylor I. Critical Criminology and the Free Market: Issues in Social Life and Everyday Crime // Contemporary Developments in Criminology / M. Levi et al. (eds). — University of Wales, 1995; Cohen S. Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial // Australia and New Zealand Journal of Criminology. — 1993. — № 26. — P. 97–115; Cohen S. State Crimes of Previous Regimes: Knowledge, Accountability and the Policing of the Past // Law and Social Inquiry. — 1995. — № 20. — P. 7–50.
 20. Шестаков Д. А. Понятие, предмет системы и перспективы криминологии // Криминология: Общая часть: Учебник / Под ред. В. В. Орехова. — С.Пб., 1992. — С. 9.
 21. Лупесов В. В. Преступность XX века: Мировые, региональные и российские тенденции. — С. 167.
 22. Платон. Законы // Сочинения: В 3 т. — М., 1972. — Т. 2, ч. 2. — С. 406.
 23. Пюрпбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сб. материалов: В 7 т. — М., 1957. — Т. 1. — С. 97.
 24. Барсегов Ю. Г. Актуальные вопросы разработки проекта Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества // Советский ежегодник международного права, 1988. — М., 1989. — С. 53.
 25. Шнайдер Г. Й. Криминология: Пер. с нем. / Под общ. ред. Л. О. Ивацова. — М., 1994. — С. 437.